

De postduivendienst in de Koninklijke Landmacht

door drs. J. Lenselink

Dit artikel is een uitwerking van een literatuuronderzoek naar het gebruik van de postduif als koerier bij de KL. Behalve aan feiten met betrekking tot proefnemingen en de daadwerkelijke inzet van de duif als militaire boodschapper, wordt ook aandacht geschonken aan uniformering van degenen, die met de dieren werkten. Op de biologische achtergronden en de duivenhouderij zelf (huisvesting, verzorging, het africhten) ben ik niet ingegaan.

Inleiding

De KL werd officieel in 1814 opgericht. Het gebruik van de postduif als gevleugelde boodschapper was toen al eeuwen bekend. In de Nederlandse militaire literatuur van het grootste gedeelte van de 19de eeuw valt er echter over postduivenverbindingen vrijwel niets te vinden. Alleen tijdens de strijd met de Belgen en wel bij het beleg van de Citadel van Antwerpen (van 29/11 tot 23/12 1832) zijn duiven gebruikt. De Nederlandse vestingcommandant had nl. al vóór de strijd twee Antwerpse burgers bereid gevonden om te helpen bij de instandhouding van een duivenpost. Deze twee verzamelden berichten uit het Belgische kamp, zetten die op papier en lieten de briefjes door duiven naar een steunpunt van het fort (het zg. 'Vlaamsche Hoofd') overbrengen. Een boodschappenjongen bracht de dieren, zorgvuldig in een mand verborgen, weer terug naar enkele afgesproken plaatsen aan de Antwerpse kant van de Schelde. Deze post heeft zelfs standgehouden gedurende de zwaarste bombardementen. [1, p. 38, 39, 104]

Tot de oprichting van een officiële postduivendienst leidde deze gebeurtenis echter niet. Wèl bestond er in de periode van 1831 tot 1839 een optische telegraafverbinding tussen Den Haag, Breda en Vlissingen. Normalerwijs werden schriftelijke stukken met de civiele postdienst verzonden of aan militaire ordonnansen meegegeven.

De uitvinding van de elektrische telegraaf door Samuel Morse in 1843 veroorzaakte een aanzienlijke versnelling in de berichtgeving. In december 1853 kwam de Nederlandse Rijkstelegraafdienst in functie. Deze verzorgde al spoedig ook een deel van het militaire berichtenverkeer. In militaire kringen was een zuiver militaire telegraafdienst een punt van discussie, maar in 1868 begon die toch voorzichtig aan zijn bestaan.

Tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) bleek de grote kwetsbaarheid van telegraaflijnen, vooral bij de belegering van vestingen. Daarin werd al vrij snel van postduiven gebruik gemaakt; voor het terugbrengen van de duiven buiten de belegeringslijnes moesten soms luchtballons worden ingezet. [2, p.129-130; 2a, p. 18-21] In de omvangrijke literatuur die deze grote oorlog heeft voortgebracht, komen ook functie en rendement van de postduif ter sprake.

In Frankrijk, Duitsland en Italië als eerste landen in Europa werden binnen vestingen of in vestingsteden postduivenstations opgericht voor het onderhouden van militaire verbindingen. Bij de KL werd wèl in 1874 een aparte Verbindingsdienst opgericht, die zich met telegrafie belastte.

De telegrafische verbindingen vormden een zeer welkome aanvulling op de nog steeds gebruikte optische seinmiddelen en de ordonnansendienst. Over postduiven hoefde een Nederlandse vestingcommandant zich geen zorgen te maken - althans in de verschillende drukken van de 'Beginselen der duurzame versterkingskunst', waarin ook belegering en aanval van vestingen wordt beschreven, rept de samensteller met geen woord hierover. In de druk van 1877 staat in de paragraaf 'verschillende maatregelen bij de nadering des vijands': 'De vestingcommandant.... zorgt voor het plaatsen van een observatiepost op den toren of ander geschikt punt; evenzoo wordt de kondschafts- en spionnendienst in uitvoering gebracht'. [3, p.283]

Bij te voorzien gebruik van postduiven had hij dus (zo laat mogelijk) postduiven naar verschillende plaatsen buiten de vesting moeten laten brengen en omgekeerd postduiven uit een plaats in de buurt van het hoofdkwartier moeten binnenhalen. Dat verbindingen zeer belangrijk zijn, wordt onderkend: bij de geniebehoefte worden telegraaf- en verlichtingstoestellen onder de voornaamste geniebehoefte gerekend. [4, p.264]

Ook te velde is berichtgeving belangrijk. Vóór 1880 wordt deze door ordonnansen te paard verricht. In 1885 wordt in het 'Voorschrift op den velddienst voor de onderofficieren en korporaa's' aangegeven, dat 'ordonnansposten.... zoveel mogelijk in verbinding gesteld (moeten worden) met spoorwegstations en telegraafbureaus'. [5, p.132] Pas in 1896 wordt in een latere druk van dit voorschrift gesproken over de mogelijkheid om berichten over langere afstand (cursivering van mij) met postduiven te versturen. [6, p.18] Maar daarvóór was er al een en ander gebeurd om de postduif een reguliere militaire status te verlenen.

Het begin van een Rijkspostduivendienst

In de defensiebegroting van het jaar 1881 staat in een paragraafje van de Memorie van Toelichting op het VIIIste hoofdstuk, dat er een kleine som gelds wordt uitgetrokken om in het jaar 1882 een onderzoek te beginnen naar het militaire gebruik van de postduif. Tekenend is de zin 'Aan het nut van een dergelijken dienst wordt in het buitenland niet getwijfeld en algemeen worden aldaar maatregelen genomen, om daarin te voorzien'. [7, p.362]

Waarom twijfelden sommigen in ons land? Er bestonden in Nederland vele bloeiende postduivenverenigingen die regelmatig wedvluchten organiseerden, zelfs over afstanden van honderden kilometers.

Met enkele van deze verenigingen, voornamelijk in Zuid-Holland, begon er een contact tussen militairen en postduivenliefhebbers over mogelijke proefnemingen, de eisen waaraan een station zou moeten voldoen en de personeelsbezetting. De beschikbare som werd besteed aan bijdragen in de vervoerskosten voor wedstrijdvluchten en prijzengelden. [8, p.18]

Als maatregel voor het geval van een onverwachte mobilisatie werd met een aantal verenigingen (verspreid over het gehele land) overeengekomen dat deze bij die gelegenheid een aantal getrainde duiven zouden leveren. De kroon spande de Rotterdamse vereniging Pro Patria, die omstreeks 1884 zichzelf in staat achtte om 680 duiven te leveren! Daarop volgden 'De Ooievaar' in Den Haag en 'l'Hirondelle' in Maastricht, ieder met 300 duiven. [9]

Aan niet-betaalde burgers kunnen echter geen eisen worden gesteld en zekerheid dat men in geval van nood een geregelde dienst zou kunnen onderhouden bestond er dus niet. In 1887 hakte de minister de knoop door en kwam er een - voorlopig zéér bescheiden! - postduivendienst, die ondergebracht werd bij het korps genietroepen. Het centrale station werd in Utrecht gevestigd en wel boven het bureau van de kazernecommandant, in de voormalige 'Damlust' kazerne.

In het 'Handboek der pionierkunst voor het Nederlandsche leger' staat een modelbeschrijving van het station, compleet met bouwtekening voor het hok en daarnaast aanwijzingen voor voeding en dressuur. [10, p.118-123]

Het was de bedoeling dat de beschikbare duiven op een klein aantal vaste trajecten zouden worden afgericht. Deze hadden alle het station Utrecht als centraal punt. De militaire duiven waren aan de binnenkant van één der vleugels gestempeld met de naam van het traject en het nummer van het hok, dat hun was toegewezen. Een aantal duiven werd ook afgericht voor vluchten over zee: ze werden meegenomen op verkenningsvaartuigen van de kustverdediging en kregen hun centrale station in IJmuiden. Behalve in die plaats kwam er in 1889 ook nog een station in Pannerden. Het aantal militaire duiven bleef beperkt; de middelen waren niet voldoende om op oorlogssterkte te komen. Dus bleef men contact houden met de burgerverenigingen, die in voorkomend geval wilden bijspringen. Uitbreiding van het aantal stations werd overwogen, met name te plaatsen op de kustversterkingen van Den Helder of Hoek van Holland. [11, p.13]

Met de overplaatsing van de luitenant der infanterie A. Holland naar Amsterdam in 1892 kwam de dienst in gunstiger vaarwater. Deze postduivenliefhebber richtte meteen na zijn aankomst een verzoek tot de commandant van de Oranje-Nassaukazerne om ter plekke een hok in te richten. De commandant stuurde de brief door naar hogere instanties en het resultaat was, dat de luitenant hoofd werd van een militaire postduivendienst, die nu rechtstreeks ressorteerde onder de chef van de generale staf. De luitenant werd al snel 'Directeur van 's Rijks postduivendienst. Het hok op de kazerne kwam enige tijd later in de dierentuin Artis te staan, omdat de duiven het regenwater, dat via de dakgoten in de putten van de kazerne terecht kwam en dat als noodvoorraad moest dienen, vervuilden. [12]

De intussen tot kapitein bevorderde directeur regelde de organisatie en het gebruik van de stations; de oefenvluchten vonden plaats in de tijd van maart tot en met november. Ook hield hij zich bezig met het in die tijd veelbesproken probleem van de retourvlucht. Het zou namelijk buitengewoon voordelig zijn om duiven zódanig af te richten, dat ze bijvoorbeeld 's morgens van vesting A naar vesting B zouden vliegen en 's middags weer zouden terugkeren. Een Nederlandse particuliere liefhebber, een zekere Bronckhorst, was daar in 1878 al in geslaagd. Nauwkeurig gecontroleerde vluchten - bijv. tussen hokken in Haarlem en Leiden - bewezen dat zijn duiven aan de gestelde eisen voldeden. Hij hield echter de dressuurmethode strikt geheim en probeerde jarenlang aan de staat, i.c. de minister van oorlog, de methode te verkopen of de post van directeur van de postduivendienst te verkrijgen. De minister vond de prijs te hoog en kapitein Holland probeerde in 1895 en 1896 een eigen methode, die inderdaad redelijke resultaten opleverde. Hij bleef echter over de praktische toepasbaarheid zijn twijfels houden. [13, p.40]

De normale vluchten verliepen in ieder geval zó bevredigend, dat bij KB No 38 van 26 november 1903 de status van een zelfstandige Rijkspostduivendienst officieel werd vastgelegd. Bij KB No 36 van 14 maart 1904 werd de uitwerking van het vorige besluit gegeven. Op de Staatsbegroting 1903 stond een post van f 6300,- voor de Rijkspostduivendienst. [14, p.93]

De Rijkspostduivendienst

Directeur van de dienst moest zijn een actief dienend of gepensioneerd officier. Onder zijn leiding stonden twee hoofdopzichters (in de rang van adjudant-onderofficier), twee opzichters (rang: sergeant) en oppassers, waarvan enkele beroepssoldaten. De overige oppassers en verzorgers werden gekozen uit dienstplichtigen, die zich voor deze tak van dienst konden melden als vrijwilliger (en natuurlijk dikwijls al enige ervaring hadden). Per jaar zouden 24 dienstplichtige soldaten aan het station in Den Haag worden opgeleid; dit station deed voortaan dienst als 'proef- en leerstation'. Het was gelegen in het voormalige artilleriepark bij de Wittebrug. De hoogste rang voor oppasser werd korporaal.

Als onderscheidingsteken voor allen beneden de rang van officier gold een geborduurde vliegende duif, te dragen op de rechtermouw; voor de hoofdopzichters in goud, voor de overigen in wit katoen. Officieren droegen dit type vak-onderscheidingstekens helemaal niet. De bewapening van de soldaten/oppassers was de korte sabel No 3 (het 'kaasmes'). Inmiddels was er een verandering opgetreden in de opvattingen over het tactische gebruik van de postduif.

Tot aan het begin van deze eeuw was de rol van de postduif hoofdzakelijk beperkt tot het vliegen van vaste trajecten tussen vestingen of vestingsteden óf het afleggen van langere trajecten (bijv. van een grenspost naar een kazerne in Utrecht of Amsterdam). In Frankrijk werden aan het eind van de vorige eeuw proeven met verplaatsbare stations gehouden, die vrij succesvol verliepen. In navolging daarvan werd bij de KL nu een verplaatsbaar postduivenstation (een vierwielige kar) ontworpen en daarnaast nog een transportkar op twee wielen. Een verplaatsbaar duivenhok was uiteraard nuttig bij snel oprukkende óf zich terugtrekkende troepen. De commandopost achter het front, die zich tegelijkertijd met de troepen verplaatste, zou dan steeds over duiven beschikken, die aan de frontsoldaten meegegeven konden worden. De duiven waren na een verplaatsing echter niet onmiddellijk beschikbaar: ze moesten eerst aan hun nieuwe omgeving wennen om het verplaatste hok als hun thuisbasis te beschouwen.

Ervaringen van schippers hadden bewezen dat de beschreven verplaatsing geen bezwaar hoefde op te leveren. Zij wisselden voortdurend van aanlegplaats en de postduivenliefhebbers onder hen hadden het hok aan boord en lieten de duiven vliegen, zonder dat ze verloren gingen.

De verplaatsbare hokken werden ook wel gebruikt om van particuliere liefhebbers gevorderde duiven onder te brengen. De vroegere eigenaars verplichtten zich dan de eventueel bij hen binnengevlogen berichten direct aan de bevoegde militaire autoriteit door te geven.

Men hoopte ook op korte afstanden van duiven profijt te kunnen trekken, want de radiotelegrafie stond rond 1910 nog in de kinderschoenen. Verkenningsspatrouilles hadden dus in feite geen directe verbinding met hun uitvalsbasis. Dus kwamen er manden (voor de wielrijders) en ransels (voor de cavaleristen). Hierin pasten twee (ransel) of vier (mandje) duiven, keurig in een zeemleren foudraal gestoken en op een kussentje gelegd. Aldus konden ze een tocht over meer of minder ongebaande wegen zonder letsel doorstaan. [15, p.37-39]

De luitenant der jagers A. Hardenberg, een voorstander van het gebruik van postduiven te velde, schrijft echter in 1905 al: 'Ontegenzeggelijk moet de vonktelegrafie, (=radiotelegrafie) bij hare toepassing voor militaire doeleinden, in enkele gevallen als eene ernstige mededingster van de postduif worden beschouwd. Zoo zal in de toekomst aan deze electriche gemeenschap wellicht de voorkeur worden gegeven boven de postduif voor het onderhouden van gemeenschap tusschen de leiding der landsverdediging en eventueel ingesloten stellingen offorten.' [16, p.42]

De verschillende vervoersmanden werden tijdens oefeningen daadwerkelijk meegenomen. Een citaat uit een verslag - een groep wielrijders is bezig aan een lange afstandsoefening en haalt in Artis 16 postduiven op - 'De postduiven werden opgeborgen in 4 manden, terwijl in diverse plaatsen, resp. Hoorn, Leeuwarden en Kampen een groote mand gereed stond om ze gedurende de nacht wat meer vrijheid te geven'. [17, p.61] De snelle ontwikkeling van de 'vonktelegrafie' deed in 1913 een begrotingscommissie opmerken: 'De jaarlijksche uitgave van ongeveer f 14.000 voor den rijkspostduivendienst wordt door de legercommissie niet in overeenstemming geacht met het nut, dat er door wordt verkregen, nu voor het leger de weg openstaat om op ruime schaal gebruik te maken van telegraphie en telephonie zoowel met als zonder draad. Naar haar meening kan het personeel worden ingekrompen en is het onnodig dat een officier uitsluitend wordt belast met de taak van directeur van den rijkspostduivendienst.'

[18]

Deze donderwolk kwam niet tot ontlading; in de 'Taktische gegevens voor het Veldleger' van 1914 is de uitrusting voor de postduivendienst te vinden. Zo wordt de postduivenkar genoemd bij de 'handleiding treinen' (waarbij 'trein' in dit geval 'gezamenlijke vervoermiddelen' betekent). Ook in de verslagen over grote legeroefeningen wordt melding gemaakt van de inzet van postduiven. [19, p.435]

In de Eerste Wereldoorlog is door alle strijdende partijen in West-Europa dankbaar gebruik gemaakt van berichtenvervoer door postduiven; ook nu weer blijkt, in zeer benarde omstandigheden, de postduif het enige overgebleven middel tot communicatie te zijn. Aan het Duitse front zijn volgens een schatting ongeveer 500 duiventillen met 120.000 duiven ingezet. [20, p.94]

Een bijzonderheid is dat vele duiven, die onder zeer moeilijke en gevaarlijke omstandigheden hun dienst deden, gedecoreerd werden; in diverse militaire musea, zowel in Amerika, Engeland als in Frankrijk, zijn opgezette duiven met hun decoraties te vinden. [21]

Tijdens de ruim vier jaar durende mobilisatie had de radiotelegrafie een snelle ontwikkeling doorgemaakt. In 1918 telde die afdeling bij de KL 150 radiotelegrafisten en 400 man technisch personeel.

Desondanks blijft de postduivendienst bestaan; in 1925 verschijnt de 1e druk van het 'Voorschrift voor den postduivendienst'. De ervaringen van de wereldoorlog zijn er duidelijk in verwerkt. Zo is het aantal verschillende transportmiddelen vermeerderd met een aanvalsmand voorzien van een draaghandvat voor twee duiven, om bij stormaanvallen meegenomen te worden.

Ook zijn er vliegtuighangmatjes aangemaakt, waarin duiven hangend vervoerd worden en ergens in het luchtruim losgelaten konden worden. Bij een gasaanval konden duiven te velde worden ondergebracht in een speciale gasdichte kast, voorzien van filters. De mogelijkheid om een iets groter voorwerp mee te nemen dan het aluminium kokertje met een opgerold briefje erin (dat woog 3 gram) werd gerealiseerd door de aanmaak van een berichtszakje, dat met vier elastieken aan de borst van de duif werd bevestigd - met inhoud woog dit ongeveer 5 gram.

De postduivendienst was inmiddels formeel ondergebracht bij de Verbindingsdienst. In het voorschrift over de basisopleidingen voor dienstplichtigen bij deze dienst uit 1931 wordt de postduivenverzorger genoemd, tesamen met de verzorger voor de berichtenhonden.

In de crisistijd werd het snoeimes op de militaire uitgaven duchtig gehanteerd en bij Min. Kennisgeving II, B, 13 van 3 december 1932 (Legerorder 349, 1932) werd de dienst opgeheven.

Waarschijnlijk bleef het materiaal nog een tijd in opslag, want in de jaarlijkse opgave van prijsbepalingen zijn de meeste uitrustingsstukken t/m 1939 (de bepaling voor 1940) te vinden.

In een artikel in het blad MAVORS uit 1938 breekt de kapitein P.P.C. van Rijen nog een lans voor de postduivendienst, waarbij hij veel illustratieve voorbeelden uit de 'Grote Oorlog' aanhaalt. Zijn verzuchting: 'Jammer genoeg is de postduivendienst in ons Leger zeer, zeer stiefmoederlijk bedeed' [22, p.22] vond echter geen weerklank in hogere defensieregioenen.

De korte oorlogsperiode in mei 1940 heeft, wat de inzet van postduiven betreft, geen sporen in de officiële geschiedschrijving nagelaten. Via de heer Mr. E.G. Planten uit Bloemendaal bereikte mij echter het bericht, dat een zekere reserve-kapitein Blonksma in Bloemendaal tijdens de mobilisatie 1939/40 een hok had laten inrichten en iedere week duiven uit Leiden liet overkomen voor mogelijke berichtgeving. Mr. Planten heeft ook in het 'Neerlands Postduiven-Organ' van 14 april 1982 een artikel geschreven over de inzet van postduiven in de Tweede Wereldoorlog door geheime agenten, die in Nederland gedropt werden - zeer interessante gegevens, die helaas buiten het kader van dit artikel vallen.

Het geheel van de feiten overziend meen ik te mogen concluderen, dat de militaire postduivendienst, vergeleken bij die van de ons omringende landen, in het overgrote deel van

zijn bestaan een marginaal bestaan heeft geleid. Dit is mijns inziens te wijten aan het feit, dat Nederland in die periode geen gevechtssomstandigheden binnen de landsgrenzen heeft gekend; als bijkomende factoren wil ik noemen het optimistische vertrouwen in technische verbindingsmogelijkheden en de bezuinigingswoede, waaronder het militaire budget, vooral in de jaren na 1920, gebukt ging. Misschien is het aardig om te vermelden dat het Zwitserse leger, geen achterlijke instelling waar het om de toepassingen van nieuwe technische mogelijkheden betreft, nog steeds een militaire postduivendienst bezit... [23, p.28]

NOTEN

1. J.C. Koopman - Zijner majesteits zeemacht vóór Antwerpen 1830-1832. Bielevelt, Utrecht (1853).
2. P.G. Keller - Het belegerde Parijs. Thieme, Arnhem (1871).
- 2a C. Stadelmann - Die Brieftaube: ihre Aufzucht und Dressur sowie ihre praktische Verwendung. Mittler, Berlijn (1892).
3. K. Eland - Beginselen van de duurzame versterkingskunst en van de tijdelijke versterkingskunst. Koninklijke Militaire Academie, Breda (1877).
4. Ibidem.
5. Voorschrift op den velddienst voor de onderofficieren en korporaals van het leger. Koninklijke Militaire Academie, Breda (1885).
6. Voorschrift op den velddienst voor het Nederlandsche leger. Koninklijke Militaire Academie, Breda (1896).
7. Staatsbegroting voor het dienstjaar 1882 (Bijblad). - Militaire Spectator 50 (1881).
8. Staatsbegroting voor het dienstjaar 1889 (Bijblad). - Militaire Spectator 58 (1889).
9. A.R.A./Archief van de Generale Staf, omslagvr. 60 - 61 (met dank aan E. van Wijl, Leiden, voor deze vondst)
10. C.J. Snijders - Handboek voor de pionierkunst voor het Nederlandsche leger. Roelants, Schiedam (1887). Deel VIII.
11. Staatsbegroting voor het dienstjaar 1890 (Bijblad). - Militaire Spectator 59 (1890).
12. D.H. Schilling - De Soldatenkrant (1905) 44 (3 aug.).
13. A. Holland - Het heen- en weervliegen van postduiven. (s.n.), Amsterdam (1897).
14. Staatsbegroting voor het dienstjaar 1904 (Bijblad). - Militaire Spectator 72 (1903). .
15. J.H. Hardenberg - Militaire Spectator 74 (1905) 1 (jan.).
16. Ibidem.
17. A. Dudok van Heel - MAVORS 2 (1908).
18. Staatscommissie, ingesteld bij KB van 12 december 1910, No 56 - Legercommissie, Verslagen betreffende I. Rijwielen, motorrijwielen en automobielen II. Rijkspostduivendienst (Den Haag 1913)7
19. F.G. de Veer - MAVORS 6 (1912).
20. Mavors 35 (1941).
21. Bijvoorbeeld in het museum van Fort De Vaux bij Verdun.
22. P.P.C. van Rijen - MAVORS 2 (1938).
23. Bandelier 16 (1991) 1 (maart).

LITERATUUR

- Beschrijving van de uniformen, de temen en het paardetuig van de Landmacht. v. Cleef, Den Haag (1923), 109. Voorschrift 20A.
- Grondslagen voor de opleiding van het dienstplichtig verbindingspersoneel bij de koninklijke landmacht. Koninklijke Militaire Academa, Breda (1931). Voorschrift 53.
- J.H. Hardenberg - De Militaire Spectator 74 (1905), 37.
- A. Holland - Het heen- en weer vliegen van postduiven tusschen tweeplaatsen s.n., Amsterdam (1897).
- L.C. Prey - De Nederlandsche strijdmacht en Nare mobilisatie in 1914. de Ruiters, Arnhem (191?), 338-346.
- Prijsbepaling voor het jaar 1910. s.n., Breda (1910).
- Prijsbepaling voor het jaar 1936. s.n., Den Haag (1935).
- Prijsbepaling voor het jaar 1940. s.n., Den Haag (1939).
- P.P.C. v. Rijen - MAVORS 32 (1938).
- D.H. Schilling - De Soldatenkrant 41 t/m 47 (1905).
- C.J. Sniijders - Handboek der pionierkunst voor het Nederlandsche leger. Roelants, Schiedam (1887). Deel VIII.
- Voorschrift voor den postduivendienst. Koninklijke Militaire Academie, Breda. Voorschrift 35c.
- M. Talens - Uniformen en emblemen van de Koninklijke Landmacht vanaf 1912. Brabantia Nostra, Breda (1985), 148.